

УДК: 159.9.07

© Бочелюк В.Й., 2011 р.

В.Й. Бочелюк

Класичний приватний
університет, м. Запоріжжя

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОГНОЗУВАННЯ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

У роботі визначаються психологічні особливості прогнозування поведінки особистості. Вказується на те, що прогнозування поведінки індивідів і груп має велике значення в різних сферах особистісної та соціальної поведінки та діяльності.

Ключові слова: психологія прогнозування, фактори прогнозування поведінки, ефективність прогнозу поведінки суб'єкта.

В.И. БОЧЕЛЮК

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ПОВЕДЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

В работе определяются психологические особенности прогнозирования поведения личности. Указывается на то, что прогнозирование поведения индивида и группы имеет большое значение в различных сферах личностного и социального поведения и деятельности.

Ключевые слова: психология прогнозирования, факторы прогнозирования поведения, эффективность прогноза поведения субъекта.

V.Y. BOCHELIUK

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF FORECASTING OF BEHAVIOUR OF THE PERSON

The psychological features of prognostication of conduct of personality are in-process determined. Specified on that prognostication of conduct of individual and group matters very much in the different spheres of personal and social conduct and activity.

Key words: psychology of prognostication, factors of prognostication of conduct, efficiency of prognosis of conduct of subject.

Прогнозування поведінки індивідів і груп має велике значення в різних сферах соціальної діяльності – у політиці, економіці, освіті, екології і таке інше. Використання системи поведінкового прогнозування необхідно в практиці професійного відбору персоналу для різноманітних служб, у підготовці та впровадженні тих або інших соціальних програм і політичних рішень тощо.

Сучасна психологічна наука, яка покликана підвищувати психологічну "чутливість" суспільства, спрямована, зокрема, на розвиток у людей, які є "наївними спостерігачами", здатності вбачати та пророкувати свою власну поведінку та поведінку інших людей у різних ситуаціях міжособистісної (у тому

числі конфліктної) взаємодії. Саме цій **актуальній проблемі** присвячена наша стаття.

Виклад основного матеріалу статті. Проблема розуміння й прогнозування поведінки людини входить до сутності всієї соціально-психологічної науки й відноситься до числа її фундаментальних проблем. Успішно досліджена, вона зберігає свою теоретичну значимість та актуальність до сьогодні.

Соціальна психологія часто зіштовхується з неузгодженістю між відомостями про факти повсякденного досвіду й даними експериментальних досліджень. Зокрема, це відноситься до суперечливих висновків про можливість досить точного прогнозу поведінки конкретного індивіда в нестандартній ситуації, який з одного боку є, "наївним спостерігачем" на рівні здорового глузду, з використанням життєвих знань про особистісні особливості індивіда і його типовою поведінкою в багатьох аналогічних ситуаціях, а з іншого боку, – соціальним психологом на підставі наукових даних.

Питання про вирішення зазначеного протиріччя й ряд інших, які відносяться до виявлення наукових закономірностей пророкування соціальної поведінки, вимагають спеціальних теоретичних і емпіричних досліджень.

Мета роботи – виділити й систематизувати різноманітні фактори прогнозування поведінки людини.

Дослідження факторів детермінації прогнозування соціальної поведінки має серйозні наукові традиції. Протягом тривалого часу в психології домінувала позиція "персонологів", що пояснювали поведінку людини головним чином особистісними факторами. При цьому соціальна ситуація розглядалася, за правилом, як імпульс до дії, що актуалізувала відповідну "особистісну рису", диспозицію. Численні емпіричні дослідження крос-ситуативної погодженості поведінки, що проводилися на великих вибірках, дозволили дійти висновку: поведінкові реакції випробуваних, спеціально підібраних для виміру певних особистісних рис, незмінно давали мало підстав для пророкування реакцій тих же випробуваних в інших ситуаціях, створених для виявлення таких же самих

рис. Ще далі у своїх висновках дійшов У. Мішел, який показав, що кореляція між оцінками рис особистості за стандартними вербальними шкалами і об'єктивними поведінковими проявами дуже низка. Отже, особистісні риси мають невелику прогностичну можливість [9].

Могутність впливу безпосередньої соціальної ситуації на поведінку (а виходить, і на наукову можливість його пророкування) було доведено вперше К. Левіном. Предметом особливого інтересу Левіна була здатність ситуаційних факторів і соціальних маніпуляцій впливати на індивідуальну поведінку, що традиційно вважалося відображенням особистісних диспозицій і переваг.

Соціально-психологічні експерименти К. Левіна і його колег дозволили обґрунтувати основне положення ситуаціонізму про те, що соціальний контекст будить до життя потужні сили, що стимулюють або обмежують поведінку. Був висунутий важливий для рішення завдань прогнозування поведінки принцип каналних факторів, що дозволяє встановити, чому одні ситуаційні фактори мають більший вплив, а інші – менший [3]. Трактуючи соціальну поведінку як функцію особистості й ситуації, а також акцентуючи увагу при цьому на особливість ролі другого фактора, К. Левін уперше зв'язав разом ситуаційні й диспозиційні детермінанти поведінки й показав, що вплив будь-який "об'єктивно" стимулюючої ситуації залежить від суб'єктивного значення, що надається їй особистістю. Звідси – для конкретного індивіда необхідно враховувати, як він сам "позначає" ситуацію, інтерпретує, розуміє її як цілісну систему елементів [4; 6].

Когнітивний феноменологічний підхід до пояснення й прогнозування поведінки, що йде від К. Левіна, зробив загальноприйнятим поняття про те, що поведінка визначається не ситуацією, що може бути описана "об'єктивно" або за погодженою думкою декількох спостерігачів, а ситуацією, яка існує суб'єктивно, яка дана суб'єктові в його переживаннях [8].

Вагомий внесок у розвиток цього поняття внесли соціальні психологи інтеракціоністського напрямку, що довели, що самі ситуації тією самою мірою є функцією особистості, у якій поведінка особистості є функцією ситуації [5].

Експериментально встановлено, що люди самі активно вибирають ситуації на основі особистісних диспозицій, за допомогою категоризації й інтерпретації здійснюють визначення ситуацій, конструюють і оцінюють їх у своїх когнітивних процесах, здатні змінювати ситуації своєю присутністю й поведінкою. Тим самим люди фактично самі створюють той соціальний світ, у якому вони живуть. Однак справедливо й зворотне – різні нестандартні ситуації можуть змінювати людей до невпізнанності [6].

Сучасні американські послідовники К. Левіна Л. Росс і Р. Нісбетт, що узагальнили результати експериментальних досліджень, показали, що передбачуваності соціальної поведінки сприяє взаємодія особистісних і ситуаційних факторів. Разом з тим вони фундаментально обґрунтували тезу про те, що інформація про ситуаційні змінні більш важлива для відносно точного прогнозу поведінки людини, чим знання його особистісних диспозицій [9].

У сформований сьогодні у світовій психологічній науці інтегративний індивідуально-ситуаційний підхід до розуміння, поясненню й прогнозування поведінки внесли свій внесок і радянські психологи.

Деякі принципові методологічні ідеї були висловлені ще Л. Виготським, що запропонував розглядати особистісне й ситуаційне в єдності, висуваючи як одиниця такої єдності переживання людини, тобто його активне відношення до ситуації [2].

З подібним підходом співзвучне поняття особистісного змісту, введене в психологію О.М. Леонтьєвим, основні положення теорії установки Д.М. Узнадзе, концепція відносин особистості В.М. М'ясищева й запропоноване ним поняття значимої ситуації.

Виконана нами систематизація численних факторів, що забезпечують можливість прогнозування поведінки діючої особи, виглядає наступним чином.

Ми розділили множину факторів на три групи: особистісні, ситуаційні фактори та фактори суб'єктивної інтерпретації ситуації. Остання група фактично поєднує фактори перших двох і свідчить про те, як фактори ситуації

репрезентуються у свідомості діючого суб'єкта і яке значення для нього здобувають.

До особистісних факторів ми віднесли:

- мета діючої особи – короткочасні й довгострокові;
- намір;
- особливості цілісної системи уявлень про навколишній світ;
- судження про цінності, про значимі ситуації;
- особливості особистісних установок, що сприяють їхньому впливу на поведінку (сила; ступінь особистісної значимості; стійкість із часом, виразність тощо);
- життєві стратегії;
- фактори соціального інтелекту (у тому числі рівень розвитку й гнучкість механізму когнітивного оцінювання ситуацій);
- специфіка сприйняття себе;
- інтегральні особистісні характеристики (ступінь інтернальності; властивості "харді" – твердості, невразливості – або придбаной безпорадності);
- традиційні риси особистості, що дають можливість пророкування поведінки лише за певних умов:
  - якщо прогноз ґрунтується на широкій і різноманітній сукупності минулих спостережень і націлений не на одиничні майбутні дії й результати поведінки, а на усереднені для майбутнього періоду;
  - якщо прогноз націлений на відносну ймовірність екстремальних результатів, а поведінки людини, до якого він ставиться, у минулому було екстремальним (порівняно з поведінкою інших);
  - якщо прогноз ураховує базову частоту для сукупності індивідів (особливо якщо вона екстремальна) [7].

До ситуаційних факторів нами віднесені наступні:

- групові норми й цінності;
  - усвідомлення себе членом конкретної групи;
  - групова згуртованість; "корпоративний дух";
  - дискусія при груповому ухваленні рішення;
  - груповий тиск;
  - соціальний тиск із боку неформальної референтної групи;
  - когнітивний дисонанс між поглядами індивіда й групи;
  - соціальна фацілітація й дифузія відповідальності;
  - тиск на особистість групових меншостей;
  - групова поляризація думок;
  - стиль лідерства (керівництва);
  - соціально-психологічний клімат (атмосфера) у групі;
  - конкуренція (міжособистісна й міжгрупова);
  - конфлікт (міжособистісний і міжгруповий);
  - характерні патерни групової поведінки;
  - компетентність, підготовленість членів групи;
  - соціальні ролі;
  - рольова невизначеність;
  - рольове перевантаження (недовантаження);
  - рольовий конфлікт;
  - ступінь складності й структурованості розв'язуваного завдання;
  - зовнішні спонукальні фактори: погроза, примус, обіцяна винагорода, публічне схвалення, особисте прохання тощо;
  - "каналні" фактори (наявність конкретного поведінкового каналу для реалізації наміру);
  - феномен дрібного проступку (ситуація "нога у двері");
  - ізолюваність від соціуму;
  - фактори соціального макросередовища: культурні цінності, норми, звичаї макросередовища; екологічні, економічні й технологічні фактори.
- У групу факторів суб'єктивної інтерпретації ситуації ми включили:

- переконаність суб'єкта у власному виборі ситуації й поведінки в ній або в змушеному підпорядкуванні обставинам;

- інтерпретація й оцінка подій і факторів соціального оточення суб'єктом через призму цілей і намірів;

- використання механізму когнітивного оцінювання для віднесення ситуації до того або іншого типу;

- особистісна значимість ситуації;

- використання при інтерпретації ситуації критеріїв соціального порівняння, "середнього рівня порівняння", "рівня порівняння альтернатив";

- вплив на суб'єктивну інтерпретацію ситуації помилок каузальної атрибуції (фундаментальної помилки, "помилкового консенсусу", "ілюзорних кореляцій", мотиваційної упередженості).

На завершення доцільно виділити ті умови, які сприяють ефективності прогнозу поведінки суб'єкта.

1. Наявність у спостерігача знання психологічних закономірностей прогнозування поведінки індивіда.

2. Погодженість самооцінки суб'єкта з оцінкою його особистості й поведінки з боку спостерігача.

3. Погодженість інтерпретації об'єктивних факторів ситуації з боку спостерігача й суб'єкта.

4. Облік спостерігачем факторів мінливості й нестійкості суб'єктивної інтерпретації ситуації.

5. Здатність спостерігача зробити логічне виправлення на невизначеність об'єктивних особливостей ситуації або її суб'єктивної інтерпретації суб'єктом.

Вищий рівень прогнозу поведінки досяжний тільки науковій психології, що переборює психологічні недосконалості, типові помилки й омани "наївного спостерігача" ("повсякденного психолога").

Таким чином, ми систематизували різноманітні фактори прогнозування спостережуваної поведінки особистості. Не всі з них несуть однаковий внесок в передбачуваність майбутніх дій індивіда, тому що не всі є стійко важливими і потужними детермінантами поведінки. Однак всі ці фактори взаємозалежні й можуть підсилювати один одного.

Таким чином можна дійти до **висновку** про те, що для спостерігача, озброєного знанням наукової психології, необхідний аналіз всієї системи факторів, які спонукають і стримують активність поведінки діючої особистості. Саме надлишкова детермінованість поведінкових актів спостережуваного індивіда дозволяє робити в цілому адекватні пророкування його поведінки на майбутнє.

Список літератури

1. Бурлачук Л.Ф., Коржова Е.Д. Психология жизненных ситуаций. – М.: Российское педагогическое агентство, 1998. – 263 с.
2. Выготский Л.С. Кризис семи лет // Собр. соч. в 6-ти тт. – Т. 4. – М.: Педагогика, 1984. – С. 376-385.
3. Левин К. Теория поля в социальных науках. – СПб.: Речь, 2000. – 368 с.
4. Левин К. Конфликт между аристотелевским и галилеевским способами мышления в современной психологии / К. Левин // Психологический журнал. – 1990. – Т. 11. – № 5. – С. 134-158.
5. Магнуссон Д. Требуется: психология ситуаций // Психология социальных ситуаций / Сост. и общ. ред. Н.В. Гришиной. – СПб.: Питер, 2001. – С. 153-159.
6. Психология социальных ситуаций / Сост. и общ. ред. Н.В. Гришиной. – СПб.: Питер, 2001. – 416 с.
7. Петренко В.Ф., Митина О.В. Методологические аспекты изучения: динамики общественных систем // Тез. XI Междунар. конф. по логике, методологии и философии науки и технике. – М., 1995.
8. Петренко В.Ф., Митина О.В. Динамика политического сознания процесс самоорганизации // Общественные науки и современность. – 1995. – № 5.
9. Росс Л. Человек и ситуация: Уроки социальной психологии. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 429 с.
10. Тепляков Н.Н. Восприятие политических лидеров в семантическом пространстве студентов-психологов (предвыборные технологии) // Наука и образование. – 2002. – №1. – С. 51-58.
11. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1986. – 408 с.
12. Шмелев А.Г. Психология политического противостояния: тест социального мировоззрения // Психологический журнал. – Т. 13. – 1992. – № 5. – С. 26-36.